

שביתת הרופאים בהלכה

בקבלי את הבטאון החשוב "ברקאי" קובץ א', ראיתי בין היתר מכתבו של הרב ד"ר יעקב אביגדור (רב דמקסיקו) ז"ל, שכתב בין היתר וזו לשונו:

"ממש כדבר הזה, הוא הענין עם הלאו של לא תעמוד על דם רעך, שדייקה תורה: רעך, והיינו, התורה מחייבת רק את הישראלי ואין הנכרי מחוייב בלאו של לא תעמוד על דם הזולת. זה ידוע וגלוי שאין אומה בעולם, גם בעולמנו המודרני והתרבותי, שיכולה להתיימר שיש לה חוק וחוב, דין ומשפט המחייב את היחידים שלה, שלא לעמוד על דם הזולת. ענין זה הוא רק מדה טובה, דרך ישרה בחיים, התנהגות יפה, אבל חוק וחוב, אין בעולם הזה לחייב אדם זה, שלא לעמוד על דם חברו, ואם עבר ע"ז יתא נידון כעובר על חוק.

אני אביא עובדא חיה לזה. אני גר כעת במקסיקו, מדינה מודרנית ומקולטת. נשיא המדינה, דיאו ארדאו, הוא עורך דין ומומחה בעניני משפט. לפני חדשים אחדים קראו הרופאים כאן שביתה, כדי להיטיב את מצבם. נשיא המדינה המומחה בעניני משפט, עמד בבית המחוקקים ודרש להוציא חוק, ואיך יכולים לשבת ולהביט על חולים ולא לרפאות אותם אלא לעמוד מרחוק. סוף דבר היה שלא עלה בידו לפעול חוק כזה. והכל, כלומר כל חברי בית המחוקקים, אנשים מלומדים וישרים, צעקו שאין יכולים להכריח את הרופאים לרפאות. בוודאי, שאם רופא ממית את החולה בידיים, אז יכולים לענוש אותו, אבל לעמוד מרחוק ולא לעשות כלום, על זה אי אפשר לענוש. זה רק ענין שאינו לפי האתיקה האנושית, ולא יאות לאדם לעשות כן, אבל לא בגדר של חוק הדורש גם עונש על העובר. הרי מפורש שרק ישראל נצטוו מפי הקב"ה, בגדר של חוק מחייב, שאסור לו לאדם מישראל לעמוד מרחוק ולראות את דם חברו. אבל נכרי אין לו חוק כזה. שלדידו, כל הענין הזה הוא רק דרך טובה והנהגה ישרה. לפי זה ממילא החוב שלא לעמוד על דם הזולת הוא רק בנוגע לישראל, אבל לא בנוגע לנכרי" (עמוד 244. המכתב נכתב בשנת תשכ"ו). עכ"ל.

בעצם העובדה שרופאים השיגו כל מבוקשם בבעיות שחרם באמצעות שביתות במדינות נאורות רבות, אין בכך חידוש. לפני מספר חדשים נודע שרופאי הולנד עזבו את הארץ כאיש אחד לחו"ל, ולא שבו עד אשר מילאה הממשלה כל דרישותיהם, וכאמור אין בכך כל חידוש. אך החידוש במכתבו של הרב ד"ר אביגדור הנ"ל, הוא בכך, שנסיון לחוקק חוק בבית הנבחרים במקסיקו נכשל, משום ש"אין יכולים להכריח את הרופאים לרפאות" אם לא יקבלו את תביעותיהם כמובן. ויפה מציין הרב ש"רק ישראל נצטוו בגדר חוק מחייב שאסור לאדם מישראל לעמוד על דם חברו". בעקבות כל הנ"ל, אמרתי ונתון אל לבי לעיין בהלכה זאת. האם אמנם רשאים היו רופאי ישראל להכריז שביתה להשגת שחרם, עפ"י ההלכה או לאו. הכונה היא לשביתה שפרצה בראשית קיץ תשמ"ג.

פקוח נפש דוחה כל התורה כולה

אך תחלה יצויין שמיד עם פרוץ שביתת הרופאים בארץ, נשמעו קולות תקיפים, שיש בשביתה זאת איסור עפ"י ההלכה, שכן ק"ו הוא, אם כל התורה כולה לרבות שבת ויום-הכפורים נדחים מפני פיקוח-נפש, שכרם של רופאים אינו דין שיידחה. ומתוך זה יצאה הוראה לרופאים שאסור להם לשבות מכח הדין.

ואנכי שמעתי ואתמה, הלא ניתן לעשות ק"ו זה כלפי המעסיקים, קרי הממשלה. שכן אם כל התורה כולה לרבות שבת ויוהכ"פ נדחים מפני פיקוח-נפש, אינו דין שיידחו עקרונות הסכמי המסגרת וישולם לרופאים כל המגיע להם (ולפחות זמנית עד לבירור תביעותיהם ביסודיות וישוב הרעת). וכפי שעוד יבואר להלן אין לק"ו זה על מה שיסמוך.

חובת הרופא לרפאות

גם זה ברור שחובה מוטלת על רופא להגיש לכל חולה שיבוא אליו טיפול רפואי נאות, כדתניא דרבי ר' ישמעאל, ורפא ירפא מכאן שניתנה רשות לרופא לרפאות (בבא קמא פ"ה). ופירש רש"י ולא אמרינן רחמנא מחי ואיהו מסי. וכן פסקו הטור והשו"ע (יורה דעה סימן של"ו), נתנה תורה דשות לרופא לרפאות ומצוה היא, ובכלל פיקוח נפש הוא, ואם מונע עצמו הרי זה שופך דמים.

ומצוה זאת לרפא החולה, היא מצוה מן התורה, וכדברי הרמב"ם בפירושו על מה ששינו (נדרים ל"ח ב') המודר הנאה מחבירו מרפאו רפואת נפש. ופירש הרמב"ם והוא שירפא גופו, לפי שהוא מצוה מן התורה לרפאות חולי ישראל וזה נכלל במ"ש הפסוק והשבחו לו (דברים כ"ב ב') לרפאות את גופו כשרואה אותו מסוכן ויכול להצילו אם בגופו אם בממונו או בתכמתו. וכך פסק גם בהלכותיו: ומותר לו לרפאותו בידו שזו מצוה היא (הלכות נדרים פ"ו ה"ח).

שכרו של רופא על טיפולו

וגם זה פשוט ביותר, שאעפ"י שמצוה היא, רשאי הרופא ליטול שכרו. ומפורש הדבר בגופו של מקרא שהבאנו לעיל "ורפא ירפא", שחייב המזיק לשלם שכר הרופא המטפל בניזק. וזה פשוטו של מקרא, שכן לא כל בני אדם רופאים הם שיכולים לרפא בידם, וכן לא כל אדם יש לו רופא שמרפא חנם (פרט לאמור בגמרא על אסיא דמגן), וכך תרגמו גם האונקלוס והיונתן-בן-עזיאל, "ואגר אסיא ישלם", ועוד יתבאר כל זה להלן.

שביתת רופאים בהלכה

השאלה מתעוררת כאשר יש חילוקי דעות בין רופא התובע שכרו, לבין זה שצריך לשלם לו, אם הוא החולה עצמו, או מעסיקים אחרים של הרופא, על גובה השכר, או תנאי עבודה וכדומה.

והנה, לגבי כל יתר העובדים בכל מגזרי המשק, כבר כתבנו באורך בספר "עשה-

לך-רב" חלק שני סימן ס"ד. ולגבי שביתת מורים המלמדים תורה לילדי ישראל כתבנו גם כן בחלק חמישי סימן כ"ג. ולכן, לגבי עצם השביתה בהלכה, אין לנו צורך לדון במסגרת דיוננו זה. נעסוק איפוא עתה אך ורק בדין שביתת רופאים בלבד, בהתייחסנו כאמור לאותה שביתת רופאים שפרצה בארצנו בראשית קיץ תשמ"ג.

שלביה של שביתת הרופאים

ונפתח בשלב האחרון, והוא הפשוט ביותר. באחד משלביה האחרונים של שביתת הרופאים נטשו הרופאים את בתי-החולים והמרפאות ונסעו למקומות מרוחקים. בכך היה צד איסור, משום שאותם רופאים מעטים שנשארו במקומות עבודתם לא היה בהם סיפק להגיש טיפול רפואי נאות. לענ"ד לא היו רשאים לעשות כן. ואף כי עמדו בקשר קבוע עם בתי-החולים הנטושים, לא היה די בכך כי הרי יש חשש של פיקוח נפש אף בשעה קלה לחולים שיכבד מצב חליים, או בגלל ריבוי החולים שלא היה די כח אדם לטפל בהם אף לא טיפול שיגרתי נאות. ואם גם נניח שחטאו המעסיקים כלפי הרופאים, במה חטאו החולים שהופקרו. ולכן פשוט שהיה צד איסור באותו שלב של השביתה.

היה צד איסור גם בשעה שהכריזו הרופאים שביתת-רעב, וסיכנו בכך את חיי החולים. משום שלא היו מסוגלים במצבם התלש לטפל בחולים. הן אמת שכאשר בא מקרה דחוף לבית-החולים היה חלק מהרופאים מפסיק מיד את הצום כדי לטפל בחולים, אך כאמור לעיל יש סיכון של פיקוח נפש גם בשעה קלה. ולכן גם בשלב זה היה צד איסור לענ"ד.

מוקדי רפואה תמורת תשלום

אך לזכותם של הרופאים ייאמר שהם נקלעו לתגובות קשות אלה, רק כאשר הגיעו למצב של כמעט יאוש לתיקון שכרם המעוות. כונתנו, כאשר המעסיקים חסמו בפניהם כל דרך אפשרית לשבות נגד המעסיקים ולא נגד החולים.

כי הנה בשלבה הראשון של שביתת הרופאים, נפתחו מוקדי רפואה שבהם יכול היה כל חולה לקבל טיפול רפואי נאות תמורת תשלום, ובבתי-החולים נמשכה העבודה כמעט כסדרה. ובכך לא הפקירו הרופאים את החולים, ובודאי שלא היו בכלל שופכי דמים ח"ו, משום שהכריזו על שביתה שלא היתה מכוונת כלל וכלל נגד החולים אלא נגד המעסיקים, שהרי החולים קיבלו טיפול נאות כראוי.

זאת ועוד, הרופאים הלא התפטרו למעשה בהמשך השביתה מתפקידם כרופאי המוסדות המעסיקים אותם, והיו מוכנים לטפל בחולים טיפול מלא וסדיר כרופאים פרטיים לכל דבר, אלא שהממשלה מנעה זאת מהם באמצעות חוק, ואילצה אותם להחריף שביתתם. מעתה, אם אמנם סבלו מכך החולים, האם היתה זאת אשמת הרופאים, או שמא של המעסיקים. חובתנו לברר איפוא על מי חלה האחריות בסכסוך זה.

התפטרותם של הרופאים בהלכה

ופשוט מכת ההלכה שהרופאים יהיו רשאים להתפטר, כמבואר בחושן-המשפט (סימן של"ג ס"ג), "התחיל הפועל במלאכה וחזר בו בחצי היום חוזר ואפילו קבל כבר דמי שכירות ואין בידו לשלם לבעל-הבית יכול לחזור בו והמעות חוב עליו שנאמר כי לי בני ישראל עבדים ולא עבדים לעבדים. (והוסיף שם הרמ"א) ומהאי טעמא אסור לפועל אפילו מלמד או סופר להשכיר עצמו להיות בבית בעל-הבית בקבע שלש שנים".

ואף שלגבי חזרה בחצי היום יש כמה חילוקי דינים עיין שם בשו"ע ובנושאי-כליו ואכמ"ל, הרי שפשוט ביותר שכאשר השלים הפועל חוק זמנו שהושכר לו אין שום אפשרות מכת ההלכה לחייבו להמשיך בעבודה. ולכן, היו רשאים הרופאים מכת הדין להתפטר מעבודתם (כמובן כדי לאלץ את המעסיקים בדרך זאת למלא תביעתם), שהרי מדובר היה ב"חידוש" הסכמי שכר העבודה.

ושמא תאמר, שגם רופאים כפופים הם לחוקי ותקנות העבודה במדינה, ומכת חוקים ותקנות אלה פעלה הממשלה כשמנעה מהם את זכותם להתפטר (אף אם היו רשאים לעשות כן מכת הדין), ובכן, אין זו בעיה הנובעת מדין פיקוח-נפש, אלא סכסוך עבודה רגיל. ואילו ההשלכה מסכסוך זה הגורם לפיקוח-נפש, אינה מענינה של הרופאים, שהלא הם תמיד היו מוכנים להגיש כל טיפול רפואי הנדרש מהם תמורת שכר שישולם להם. ואם המעסיקים חששו מפריצת הסכמי השכר, הרי שעליהם חלה התוצאה של סיכון החולים, ולפחות באותה מדה שחלה על הרופאים (לדעת אלה שהטילו עליהם כל מלוא האחריות), שכן מתוך סכסוך העבודה נוצר מצב זה, ואין זו הלכה הנובעת ישירות משום "לא תעמוד על דם רעך", וכאמור, משום שהרופאים היו נכונים תמיד להגיש עזרה רפואית לכל זקוק תמורת שכר נאות והולם.

שכרו של רופא

ועתה נבוא אל עיקר נושאנו, והוא שכר הרופא בהלכה.

כתב הרמב"ן בספר "תורת האדם" בסוף שער הסכנה וזו לשונו: "ולענין שכר רפואה נראה לי שמותר ליטול שכר בטלה וטרחה, אבל שכר הלימוד אסור, דאבדת גופו הוא, ודחמנא אמר והשבותו לו (ופשוטה כונת הרב שאם חייב להשיב לו אבדתו כ"ש רפוי ממהלתו). ואמרינן לענין מצוות (כוונת הרב לומר שכיון שהיא מצוה מן התורה הרי דינה כשאר מצוות) מה אני בחנם אף אתם בחנם. הלכך שכר התכמה והלימוד אסור דהו"ל כשכר הזאות וקידוש, אבל שכר הטרחה מותר דהו"ל כשכר הבאה ומילוי. וכן שכר בטלה מותר כדחנן (בכורות כ"ט) אם היה זקן מרכיבו על החמור ונותן לו שכרו כפועל בטל של אותה מלאכה דבטיל מינה".

פירוש, שכך שנינו: הנוטל שכרו לדון דיניו בטלים, להעיד עדותיו בטלין, להזות ולקדש (פירש"י להזות מי חטאת. ולקדש, לערב אפר חטאת במים חיים אל כלי) מימיו מי מערה ואפרו אפר מקלה. וסיימה המשנה: אם היה זקן מרכיבו על החמור ונותן לו שכרו כפועל בטל (שם; שם א'). ופירשה הגמרא (שם ב') כפועל בטל של אותה מלאכה. ופירש"י שהיה עוסק בה. והרמב"ן מושה את שכר התכמה והלימוד

לעצם ההוא והקידוש שאסור, ושכר טירחתו ובטלתו של הרופא לשכר מילוי והבאת מי החטאת ושכר טרחה שמותר. ועוד נבאר זה לקמן.

הגדרת שכר בטלה וטירחה

ונוסיף פירוש לדברי הרמב"ן שכתב להחיר שכר טירחה ובטלה, המחנה אפרים כתב לפרש דבריו, "לכאורה נראה מדבריו דאם זה שרפאהו היה בטל ממלאכה ואין לו שכר בטלה, שכר טירחה מיהא צריך לתת לו" (הלכות שכירות סימן י"ז). ושוב חזר בו הרב וכתב שהכל דבר אחד הוא, שאם בטל הוא ממלאכה אינו רשאי לתבוע שכר על הטורח (שם). וכונתו היא ששכר בטלה מותר ביחס לטורח, ועיין היטב בדבריו.

אלא שאין נראה לענ"ד כן, ומדברי הרמב"ן נראה להדיא ששכר בטלה לחוד ושכר טירחה לחוד. שהרי שכר טירחה למד משכר הבאה ומילוי. וכך כנראה הבין הגאון חקרי-לב בכונת הרמב"ן, שכן כתב בתשובותיו (מהדו"ת סימן ט') וזו לשונו: "במעשה שהיה ברופא ששלחו לקרותו מאיזמיר למגנצא לטפל בחולה וקצב שכרו בסך מה ליום. והרופא שואל אף שכר שבת. הנה בשכר הרופא אף דאסור שכר החכמה מ"מ שכר הטורח וההליכה מעיר לעיר כנדון דידן אין ספק דמותר וכו'". והנה בנדונו של הרב לא היה מקום לדון בשכר בטלה שהרי בא הרופא מעירו לעיר אחרת "קצב שכרו בסך מה ליום".¹ והרב דן על שכר הטורח וההליכה. ומשמע להדיא ששכר הטורח הוא מלבד שכר בטלה.

הפקעת דמי תרופות

עוד הוסיף הרמב"ן וכתב שם: "וכן מי שיש לו סממנין וחבירו חולה צריך להם, אסור לו להעלות בדמיהן יותר מן הראוי, ולא עוד אלא אפילו פסקו לו בדמיהן הרבה מפני דוחק השעה שלא מצאו סממנים אלא בידו, אין לו אלא דמיהן". והביא ראיות לדבריו מסוגיא דרבמות (ק"ו). בדין חליצה מוטעית, בגיטתו של רב פפא שנפלה לפני יבם שאינו הגון לה, בא לפני אביו וכו' אמר לו חלוץ לה על מנת שתתן לך מאתים זוז, אחרי שחלץ לה אמר לה שלמי לו. אמר לו רב פפא ולימא ליה משטה אני כך מי לא תניא הרי שהוא בורח מבית האסורין והיתה לו מעבורת לפניו ואמר לו טול דינר והעבירני אין לו אלא שכרו וכו' משטה אני כך.

ופירש הרמב"ן: אע"ג דכל תנאים דעלמא ה"ז גיטך ע"מ שתתני לי מאתים זוז, אין ב"ד מחייבים אותה ליתן אלא אם נתנה ה"ז גט ואם לא אינו גט, החליצה אינו כן, כיון שאין תנאי בחליצה הו"ל כעושה מלאכה לבעל-הבית בעל-מנה ושכירות בעלמא היא, ולפיכך חייבה אביו ליתן (וכך פירש גם רש"י הסוגיא). וא"ל רב פפא כיון דשכירות מרובה היא ומשום דוחק השעה התנית לו אינה מתחייבת ליתן דומיא דבורח למעבורת (כלומר זה הדמיון בין שני המקרים, המחיר מופרז, והיתה שעה דחוקה). ואע"ג דהכא באשה לאו דמים יתירי ניהו (ד"ל אין זה מחיר מופרז מאתים זוז, וא"כ אינו דומה לבורח במעבורת), וא"ל אפסדתן איתתא וניכסי, וכדאמרינן בסיפא טול דינר בשכרך והעבירני חייב (ר"ל בדין מעבורת שנינו בסיפא אם אמר לו טול דינר "זה בשכרך" והעבירני, נותן לו שכרו מושלם, ופירשה הגמרא, ב"ק קט"ז, שהיה צד

דגים והפסידו שכרו), כיון דהאי יבם שאינו הגון לה הוא, והתורה השיאתו עצה הוגנת לחלוץ, לא מיפסדת מיניה כלום ממאי דחוי ליה. הילכך כמי שהתנית בשכר פעולה יותר מהראוי דמי ופטורה (כלומר העקרון הוא אם אדם מבטיח בשעת דוחקו יותר מהראוי לשלם כבורח במעבורת, וכן אדם שבחליצתו לא הפסיד מאומה, ואדרבא כשורה נהג משום שאינו הגון לה, אין חייב לשלם מה שהבטיח בשעת דחקו). זה פירוש השיטה הזאת, ושמעינן מינה דכל שמתנה בשכירות יותר מכדי דמים מפני האונס ודוחק השעה שלו יכול לומר לו משטה אני כך. וסיים הרמב"ן דבריו וכתב:

הפקעת שכר הרופא

"והוא הדין ללוקח סממנין ביותר מכדי דמיהן מפני דוחק החולי דלא מתחייב אלא בדמיהן, אבל אם התנה בשכר הרופא הרבה חייב ליתן לו שחכמתו מכר לו ואין לה דמים". כונת הרב לומר, שאין כאן הבטחה לתת "יותר מהראוי לשלם מפני דוחק השעה", אלא כל מה שיתנה הוא "ראוי לשלם", שחכמת הרופא שוה כל סכום שיתבע.

והוסיף הרמב"ן: ויש מי שסבור דטעמא דבורח משום שחייב להצילו משום השבת אבידה, ולפיכך אין לו שכרו אלא כפועל בטל (ר"ל ואין כאן עיקרון משום שבשעת דוחקו הבטיח יותר מהראוי, שממנו יצא לפי השיטה הקודמת שרופא יכול לתבוע ולקבל ככל אשר יתבע, אלא הפטור הוא משום שמצוה עליו להציל את הבורח) ולדבריהם אין לרופא אלא שכר בטלה שלו, שאם היה בטל מן הסלע והתנה עמו נותן לו את הסלע, ולא מיסתברא דכיון דמדמינן לה לחליצה דע"מ שתתן לך מאתים זוז, דלא רמיא עליה חיובא ממש למיחליץ, ואי כניס לה לאו איסורא עביד, שמעמינה דלא חיובא דמצוה הוא (ר"ל ואם טעם הבורח הוא משום מצוה, ע"כ כיצד מדמה הגמרא דין בורח לחליצה, הלא חליצה ודאי שאינו חייב לחלוץ ואין כאן שום מצוה. וחוזר הרמב"ן לביסוס שיטתו בהבנת הסוגיא), אלא דינא הוא דלא מיחייב איניש בתנאין בשעת הדחק ביותר מכדי דמים, הא בשכר רופא ששוה כל כסף הוא חייב ליתן כל מה שהתנה לו (והכל כמו שביארנו שיטתו לעיל).

ועתה, בא הרמב"ן לתרץ קושיא שהסתייעו ממנה בעלי השיטה שדחה, וכתבה הריטב"א, והעתיקה הנמוקייסוף ביבמות, באותה סוגיא: "וכתב הרשב"א ז"ל דאינו מחזור שהרי חייב הוא לטרוח בחכמתו לרפואתו מדין אבידה גופו ודיו בשכר טרוח כפועל בטל או כפי הראוי לו". וקושיא זאת מתכוין הרמב"ן לתרץ בדבריו דלהלן:

ואעפ"י שמצוה עליו לרפאות, אף בורח נמי מצוה עליו להציל, אלא כל מצות עשה דרמיא אכולי עלמא אם נודמן לו ולא רצה לקיימה אלא בממון אין מוציאין מידו (ר"ל אם כבר קבל שכרו) ואין מפקיעין ממנו חיוב שלו (ר"ל אם עדיין לא קבל) שאין זה בדין רבית שיוצאה בדיינים, דרחמנא אמר וחי אחיך עמך אהדר ליה דליחיי עמך" עכ"ל.

סיכום ההלכה בדין הפקעת שכר הרופא

נמצינו למדים מכלל הדברים שתי שיטות. שיטת הרמב"ן שדין בורח במעבורת שאינו משלם לו מה שהכריחוהו לכך בשעת דוחקו יותר מכדי חיובו, ומכאן ההבדל בין רוקח המאמיר שכר תרופות, שיש להם מחיר קבוע, לבין רופא שאין לחכמתו מחיר קבוע ירשאי לתבוע ולקבל כל אשר יתבע.²

והשניה שיטת הריטב"א הסובר שבדרך פטור מלשלם מה שהתנה משום שמצווה להצילו, ולכן גם רופא מצווה להציל חולה, ואין לו אלא שכרו בלבד.

והנה הסברה הזאת תמוהה, שהרי בודאי אין דמיון בין בורח במעבורת לבין רופא, ששם פשוט שאותה מעבורת היא יחידה ולכן עומד הבורח בפני ההכרח להסכים לכל מחיר אשר יושט עליו. ואילו ברופא אין מחסור ברופאים אחרים, ולמה יתחייב רופא זה דוקא לטפל בחולה זה בשכר זעום כפועל בטל.³

והריטב"א הוא כמעט יחיד בשיטתו. וכדעת הרמב"ן שחייב לשלם לרופא כל מה שהתנה אתו היא גם דעת הרשב"א בבימות (שם) שדחה דעת החולקים על הרמב"ן, וכ"כ גם הרב המגיד (בהלכות גזילה ואבידה פ"ב ה"ז בדין בורח) שהיא דעת הרשב"א, וגם הטור (יורה דעה סימן של"ו) כתב דעת הרמב"ן, ופשוט שכך פסק להלכה, והדרכי-משה (שם אות א') כתב בשם הבנימין-זאב (סימן ב') שצריך ליתן לו כל מה שפסק עמו, וכ"כ גם הסמ"ג עיי"ש.

וכך פסק מרן (יו"ד סימן של"ו ס"ג): "אסור ליטול שכר החכמה והלימוד, אבל שכר הטורח והבטלה מותר... אבל אם התנה בשכר הרופא הרבה חייב ליתן לו, שחכמתו מכר לו ואין לו דמים". והם הם דברי הרמב"ן האמורים.

הגדרת שכר הלימוד והחכמה

ובביאור דברי הרמב"ן שכתב "שכר הלימוד והחכמה", כתב ה"פרישה", פירוש שלימד הרופא לחולה או למתעסק עמו שיעשה לרפואתו כך וכך. וכן פירשו גם הש"ך והט"ז שם. ויותר מבוארים הדברים בדברי בעל "ערוך השולחן" (שם אות ג') שכתב: "כלומר שכר החכמה והלימוד הוא כשאומר לו קח סם פלוני, אבל כשהולך אצל החולה הוי שכר טירחא, וכן כשכותב לבית-המרקחת ליתן כך וכך, הוי שכר טירחא ומותר".

ולפי זה כל הטורח הפיסי שטורח הרופא, כהליכה לביתו וכתבת מירשם תרופות, וכן ביטול זמנו מותר לקבל. ואילו שכר "החכמה והלימוד" הן ההוראות שנותן איזה תרופות לקבל, וכיצד להשתמש בהם, על זה אסור לקבל שכר, והוא בגדר שכר לימוד. ומלבד שחילוקו של הרב "ערוך השולחן" תמוה מאד, כי באמת מה הבדל בין אמירת "קח סם פלוני" או כתיבתו כמידשם, מה טורח מיוחד יש בכתיבה זאת, הנה פירוש זה מעיקרו על דברי הרמב"ן "שכר החכמה והלימוד" אינו נראה לענ"ד, אף כי לא מצאתי בעניותי מי שחולק על הפרישה והש"ך והט"ז בזה, כי גם אם נקבל בדוחק פירושם על מלת "הלימוד" שהוא הוראות הרופא ללמד לחולה איזו תרופה לקבל וכיצד להשתמש בה, כיצד נוכל לקבל פירוש זה לגבי מלת "החכמה". והרמב"ן כפל דבריו בזה באמרו "שחכמתו" מכר לו וכו', ואין כללות דברי הרמב"ן סובלים פירוש זה.

והנראה לענ"ד שלא לזה כיון הרמב"ן כלל, ונבין כונתו מתוך דבריו, שכן כתב: שכן החכמה והלימוד אסור דהו"ל כשכר הזאה וקידוש, ושכר טירחא כשכר הבאה ומילוי" דמותה, וכן שכר בטלה וכו'. והנה, העיקר שם הוא קידוש המים ע"י עירובם באפר הפרה, והזאתם על הטמא בשלישי ובשביעי, ותמורת כל זה אסור לקבל שכר, אבל שכר טורח מילוי המים והבאתם שאינו עיקר המצוה, אלא ההכנה למצוה מותר, וכן שכר הבטלה. והוא הדין ממש בנדון דידן, שכר חכמתו ולימודו של הרופא היא השכלתו הרפואית, שעל ידה בודק הוא את החולה וקובע את המחלה ודרכי ריפוייה, על זה אסור לקבל שכר, כי על כך הוא מצווה כאמור והשבותו לו באבידה, וכ"ש אבידת גופו, אבל שכר טירחה שהוא טורח כסתם פועל שטורח בעבודה פיסית, וכדוגמת מלוי המים והבאתם, וכן שכר בטלתו מותר לקבל. ובכך יובנו היטב גם סוף דברי הרמב"ן שכתב: אבל אם התנה בשכר הרופא הרבה, חייב ליתן לו שחכמתו מכר לו ואין לה דמים. וכמה קשה לפרש דבריו "חכמתו" מכר לו, שהכונה היא לאמירת סם פלוני תקח או רשימת מירשם, וכי אלה עיקר, שהרמב"ן קורא להם חכמתו, אבל פשוט שהכונה היא להשכלתו הרפואית, שעל ידה קובע הוא את המחלה ודרכי ריפוייה.

ודמות ראייה לפירושו זה, מהאמור בדין לימוד-תורה, שמובא בש"ס שאסור ללמד תורה בשכר דכתיב ראה למדתי אתכם חוקים ומשפטים כאשר צוני ה' אלקי, מה אני בחנם אף אתם בחנם, אבל שכר שימור התלמידים מותר (נדרים ל"ז). ובידושלמי מקשה על זה שהרי רואים אנו מלמדי משניות נוטלים שכר, ומתרחץ שכר בטילין הם נוטלין (שם פ"ד הלכה ג'). וכן כתב הר"ן שם, ששכר בטלה מותר ואין האיסור אלא על שכר לימוד.

מעתה, על השכלתו וחכמת תורתו שמלמד לאחרים, אסור לקבל שכר, ואילו שכר בטלתו מותר. והוא הדין ברפואה, שעל השכלתו וחכמתו הרפואית אסור לקבל שכר, אבל שכר טרחתו ובטלתו מותר.

הגדרת שכר בטלה

ההיתר, מעיקר הדין לקבל שכר בטלה (מלבד שכר טרחתו), למד הרמב"ן מסוגיא בדבורות (כ"ט), ושם נאמר בפירוש: "כפועל בטל של אותה מלאכה". ופירש רש"י, כפועל בטל של אותה מלאכה דבטל הימנה, דאם היה נוקב מרגליות שעבודתה נוחה לעשות ושכרו מדובה, אם אומר לו טול כך וכך ותבטל היום ממלאכה אינו פוחת משכרו אלא דבר מועט, שהרי נוחה ואין בה טורח, ואי מלאכה קשה היא כמו נגר, אם אומר לו אותה נוטל עכשיו שלשה זוזים טול זוז והבטל היום מאותה מלאכה ועשה מלאכה קלה זו, נוח לו להבטל וליטול זוז, והכא נמי כי ההוא אגרא יחיב ליה, שהרי מבטלו ממלאכתו, וכליה אגרא לא יחיב ליה שהי אינו עסוק במלאכה קשה אצלו עכ"ל. אבל התוס' (שם בד"ה כפועל בטל) כתבו על דבריו, "ולא היה לו לפרש שיטול שכר בטלה מאותה מלאכה לעסוק במלאכה קלה כזו, דא"כ היה נוטל שכר לדון ולהעיד ולהוות ולקדש, אלא היה לו לפרש שנותנים לו שכר בטלה מאותה מלאכה ובטל לגמרי ואינו עושה בשום מלאכה".

וכבר נידונה הלכה זאת בהרחבה בכמה מקומות (יעזיין בחו"מ סימן ט' ס"ח ובדברי הסמ"ע שם ובצינוניו) והדברים ארוכים ואין כאן מקומם. אלא שמדברי שני הפירושים יוצא על-כל-פנים, שעסוק הוא במלאכה איזו שהיא ומתבטל ממנה, ועפ"ז ניתן ללמוד איזה שכר מגיע לו "כפועל בטל של אותה מלאכה", וכעין האמור בש"ס (כתובות ק"ה). רב הונא כי הוה אתי דינא לקמיה אמר להו הבו לי גברא דדלי לי בחריקאי ואידון לכו דינא, שהיה באותה שעה עסוק בהשקיית שדותיו, ובקש מבעלי הדין שישכרו אדם אחר במקומו כדי שיתפנה לדין.

וכך הוא הדבר לגבי הרופא מעיקר הדין. וכבר ידוע שרופא בימים הקדומים היה לו עיסוק אחר לפרנסתו, או נכון יותר, הרפואה היתה אחד מענפי המדע של איש המדע, והיה מתפרנס מעיסוק אחד. ולכן, כאשר בא חולה אליו, היה אפשר לאמוד שכר בטלתו לפי אותה מלאכה שהוא מתבטל ממנה, אבל בזמננו הכל יודעים שהרפואה היא מקצוע של הרופא שממנה הוא מתפרנס, וא"כ אין לנו כבר מודד של מלאכה אחרת, שעל פיה נידון שכרו כפועל בטל של אותה מלאכה, וא"כ סברא היא שחייבים כל החולים המקבלים טיפול אצלו לספק לו את כל פרנסתו בשלימות כדי שיוכל להתמסר לריפויים.⁴

וגם זה יש ללמוד דומה בדומה מדין לימוד תורה שהזכרנו לעיל, וכדברי הרא"ש (באותה סוגיא דבכורות) והובאו דבריו בטור (יו"ד סימן רמ"ו) שנהגו האידנא ללמד הכל בשכר אם אין לו במה להתפרנס שרי. ואפילו יש לו אם הוא שכר בטלה דמוכח שמניח כל עסקיו ומשאו ומתנו שרי עכ"ל. ומקור דבריו הם אותו הירושלמי שהעתיקנו לעיל (ממסכת נדרים פ"ד), וכן נראה גם ממ"ש במסכת כתובות (ק"ו). מלמדי הלכות שחיטה והלכות קמיצה היו נוטלין שכרם מתרומת הלשכה. וכתבו התוס' (בדף ק"ה, ד"ה גוזרי) שהטעם הוא מפני שלא היו עוסקים בשום מלאכה ולא היה להם להתפרנס ומוטל על הצבור לפרנסם.

גובה שכרו של רופא

פשוט מעתה ששכר בטלה של רופאים הבטלים מכל מלאכה אחרת, הוא שכר אשר יספק את כל צרכי ביתם בכבוד גדול הראוי למעמדם, שהרי לפי דרגת השכלתם, לו עסקו במסחר וכדומה ודאי שהיו משתכרים שכר גדול ומכובד. א"כ עתה "שמניח כל עסקיו ומשאו ומתנו" וכדברי הרא"ש לגבי לימוד תורה, חובה לספק להם שכר משלם כדין מלמדי תורה.

ונראה פשוט ביותר שאם הרופא שכיר במוסד, ראוי לקבוע לו משכורת חדשית מן הגבוהות ביותר לספוק צרכי ביתו לפי מעמדו. ואם רופא פרטי הוא, יש לקבוע שכר בטלתו מכל חולה הבא אליו במדה סבירה שתספק כל צרכי ביתו בכבוד.

וכמו כן יש ללמוד לענין גובה שכרם של רופאים, מדין מורים, וכבר כתבנו בזה באורך בספרנו "עשה לך רב" חלק חמישי סימן כ"ג (עמודים קע"ג-קע"ה) קחנו משם.

שכר הרופא ראוי להיות גבוה יותר מבעלי מקצועות אחרים

זאת ועוד, נראה שיש לקבוע לרופאים משכורות גבוהות מטעם אחר, שכן באותו ירושלמי שהזכרנו לעיל (גדרים פ"ד ה"ג) שממנו למדנו שמותר לקחת שכר בטלה, מתרחץ שם על הקושיא כיצד מלמדי משניות נוטלין שכר, עוד תירוצו: אמר ר' זעירא מדבריהן. ופירש הרב קרבן העדה: הא דמלמדי משניות נוטלין שכר הוא מדרבנן, דיש כח ביד ב"ד לעקור דבר מן התורה בדבר שהוא לקיום התורה.

אם כן גם לגבי רפואה ניתן לומר כנ"ל, שמותר לחשב שכר בטלה של רופאים גבוה יותר ממקצועות אחרים לשם קיום הרפואה, שהיא פיקוח נפשות, על רמה נאותה, שאל"כ לא ירצו לפנות ללימוד הרפואה בעלי כשרונות גדולים, בידעם שלא יוכלו לקבל שכר מתאים מעמלם. וכשם שחששו חכמים לקיום התורה והתירו תשלום שכר ממש, כך הדין לגבי רופאים.

הן אמת שפירוש זה של הירושלמי הוא לפי ה"קרבן העדה", אבל לפי ה"פני משה" אין ר' זעירא בא לתרץ כלל קושיא הנ"ל, ועיין שם היטב, אעפ"כ סברא זאת נכונה היא ביסודה, והדברים ידועים ומפורסמים לגבי לומדי תורה כמבואר בטור ובבית"יוסף (יורה דעה סימן רמ"ו שם), וכבר חלקו כל גדולי הדורות על הרמב"ם שאסר קבלת פרס לרבנים ותלמידים, והכל מטעם "יגדיל תורה ויאדיר" כמבואר שם בדברי מרן הב"ב באורך. וא"כ הוא הדין לגבי חכמת הרפואה, כדי שיתמסרו לה בעלי הכשרונות הטובים ביותר, וירבו להוסיף ולהתחכם בידעתה בכל יום ויום, וכל זה אפשר רק כאשר הם פנויים מכל עיסוק אחר ופרנסתם מצויה להם בשפע ובכבוד.

וכן נהגו גם בימים קדמונים לשלם לרופאים שכר גבוה בעד טיפולם, וכדרכבו החוס' והרא"ש באותה סוגיא דבורח במעבורת שהעתיקו לעיל (יבמות ק"ו. תוד"ה אין לו אלא שכרו), ונציין דברי הרא"ש (שם) שהם מבוארים יותר: "ונראה דהיינו דוקא כגון הכא ששואל דבר גדול במעשה שאין רגילין ליתן אלא דבר מועט וכו' (הכוונה לתשלום במעבורת) אבל מעשה שרגילים ליתן עליו דבר גדול אינו יכול לומר משטה אני בך, אעפ"י שלא הוציא כלום באותו דבר שתובע לו שכר, הכל לפי המעשה והתנאי". וכתב על זה בעל ה"קרבן נתנאל" (באות ת') מעשה שרגילים ליתן עליו דבר גדול, כגון שדכנות ורפואות וכו' וציין לעיין בפרק בתרא דב"ק ביש"ש. ובאמת מפורש כן ב"יש"ש שם (פ"י סימן ל"ח) שדרך בני אדם לתת ברפואה דמים מרובים.

וכן כתב מפורש בהגהות מיימוניות בחשובות לספר נזיקין (סימן כ"ב) בשם ס"ה שכ"כ בשם רבינו יהודה, שברפואות דרך ליתן דמים מרובים עיי"ש. וכך פסק הרמ"א בשו"ע (חור"מ סימן רס"ד ס"ז) שבדבר שדרך ליתן הרבה כמו רפואה חייב ליתן לו כל מה שהתנה, הרי מפורש שברפואה הדרך היא ליתן הרבה. וכ"כ בשו"ת בנימין זאב (סימן ד') והוב"ד בר"מ חיו"ד סימן רמ"ו) דרך שמגדבין לרופא הרבה.

המסקנה לגבי שביתת הרופאים

מעתה, אחרי שהוכח בבירור, שלרופאים מגיע שכר גבוה ביותר, וזה מעיקר הדין, מכח "שכר בטלה וטידתה", וגם רשאים הם להתנות ולקבל, אם ירצו, אף כי לא מכח הדין, גם יותר מזה, והוא "שכר החכמה והלימוד", ואחרי שברור היה מעל לכל ספק

ששכר רוב סגל רופאי המדינה הוא זעום ביותר, וטענת המעסיקים היתה לא עניינית כלפי תביעות הרופאים, אלא חשש מפריצת הסכמי המסגרת — הרי שברור ביותר שהיו הרופאים רשאים להכריז שביתה, באותה מתכונת שהיתה בשלביה הראשונים, היינו נגד המעסיקים, מבלי שהדבר יפגע בחולים. ובמדה ונדחקו הרופאים להחרף שביתתם כדי להשיג שכרם המגיע להם, אין להטיל את האשמה לסבלם של החולים עליהם, הואיל והשביתה היתה מותרת מעיקרה בהתאם להלכה.

יתן ה' ונוכח לביסוס איתן של כלכלת מדינת ישראל, ויפסקו שביתות מן הארץ, וגם כל העם הזה על מקומו יבוא בשלום.

הערות העורך

(1) המחנ"א דן על אופן שהוא חייב לעשות הפעולה שזה כולל גם הטרחה וההליכה כלשונו: לענין עדות וכמו כן בהצלת חבירו שאינו יכול ליפטר עצמו מהן, שעכ"פ "מחויב הוא לילך להעיד ולהציל" וכיון שהכל בכלל המצוה, אינו רשאי לקחת שכר גם על הטרחה וההליכה. ואילו החק"ל דן על מקרה שהומינותו למקום רחוק (מאיזמר — למגנצא) שאינו יכול ללכת לשם (והרי זה בדומה למה שהביא שם לעיל "אם היה זקן מרכיבו על החמור כיון שאינו יכול ללכת כ"א ע"ג החמור") ואז הרי זה כמו מי שעסוק במלאכתו שאינו חייב להניחה "שלא חייבתו תורה להשיב, והלכן אם רצה להשיב נוטל שכר טרחתו". נמצא שאין כאן מחלוקת בהבנת הרמב"ן.

(2) הרמב"ן לא אמר שרשאי לתבע, אלא שאם הוסכם על מוציא, ל"ש בזה מושג מחיר מוגזם, וזה כפי הסברו "כל מצוה עשה דרמיה אכולי עלמא, אם נודמן לו "ולא רצה לקיימה אלא בממון אין מוציאין מידו". היינו שאין בכה"ג אפשרות לכופו לקיים המצוה (דלא אמרו זאת אלא במ"ע שהיא חובה אישית כגון נטילת לולב או ישיבה בסוכה). ועל כן אין דרך לכופו אם "לא רצה לקיימה", ומשו"ז אם עבר ולקח אין מוציאין מידו, וכן קיימת בכה"ג התחייבות שהחולה התחייב בסכום מסוים. אבל ודאי שעבר באיסור של ביטול המ"ע שבאה לידו. והרי זה דומה למ"ע דהשבת אבידה, דהיא אמנם "מצות עשה דרמיה אכולי עלמא", ומ"מ מי שדאה והתעלם ממנה עובר באיסור (ב"מ כ"ב)? אעפ"י, שעפ"י יסודו של הרמב"ן כאן, גם שם לא יכופנו להחזיר.

(3) אמנם נ"פ שאם ישנם שם עוד מעבורות, שמוכנות להעבירו במחיר לא מוגזם, והסכים עם בעל מעבורת זו על מחיר מופקע, חייב לשלם, שאין כאן שום אונס. אולם אם כל המעבורות מבקשות מחיר זה, הרי אנוס הוא מהכרחו לשכור אחת מהמעבורות. וכן הדבר ברופאים שעושים "יד אחת" ודורשים מחיר מופקע; אלא שטענת הרמב"ן אחרת היא שלא ייך ברופא מחיר מופקע כי אין מחיר לחכמתו. אכן, כנ"ל גם לרמב"ן איסור הוא בידו, שהתורה חייבתו בחנם. ומחלוקתם היא בחידושו של הרמב"ן, שבמצות עשה מעין זו, שאינה אישית (וכנ"ל הערה 2) אין דין כפיה, כפי שהוכיח מהסוגיא. ודבריו הם חידוש גדול, שכפי שרואים מהריטב"א, אינו מודה לו, וע"ע הערה דלהלן.

(4) בדברי הרה"מ שליט"א באשר למקצוע הרפואה בינינו בהבדל מהימים הקדמונים שבהם נידונה פעולת הרופא בהלכה, יש פתח לחילוק יסודי בנוגע לקביעת שכרם.

הנה הרמב"ן כפי שהובא במאמר שלפנינו קובע ש"שכר החכמה והלימוד אסור דהו"ל כשכר הזאות וקידוש, אבל שכר הטירחא מותר דהו"ל כשכר הבאוא ומילוי". וההבדל כמבואר במחנ"א שאין מצוה בהבאת העפר ומילוי המים להזאה, וע"כ מותר לקחת ע"ז שכר. ומעתה מה שהרופא לומד וטורח להכשיר עצמו למקצוע הרפואה וכן ההוצאות הכרוכות בזה בשכר לימוד ועוד, אלה הם דברים שדומים להבאה ומילוי בהזאות. והרי הכשרה זו למקצוע הרפואה אין בה משום מצוה, שאין חובה על אדם להכשיר עצמו למקצוע רפואה, שכן אין ענין זה דמיה על אדם מסוים, אלא חלוי בבחירתו החפשית. נמצא שמי שמכשיר עצמו למקצוע, מה שכרוך גם בטרחתו גם בהוצאות

ובמאמצים, הוא עושה זאת מתוך הנחה שבהגיעו למומחיות יוכל להחזיר עצמו תמורה מתאימה לכל זה. וממילא מי שנוקק לו להתרפא על ידו, הרי הוא הוא שלצורכו (ולצורך כל אלה הנוספים שיהיו בטיפולו של רופא זה) הוא טרח, ואף עשה מאמצים והוצאות. וא"כ כשם שרשאי המזהר מי חטאת לקבל שכר מילוי והבאה, כן רשאי הרופא לקבל מהמתרפא עבור מה שהשקיע להכשרתו. ומכיון שבמעשה הכשרתו אין גדר של מצוה, יש רשות לקבוע השכר כפי שמקובל במקצוע זה. ואין בזה שום אבק איסור.

ואולי זוהי כוונת הרמב"ן שהובאו במאמר שלפנינו שמחלק בין שכר המעבירה שתובע מהבורה, לבין שכר הריפוי שהגדיר הרמב"ן בלשונו "כל מצוה דרמיא אכולי עלמא, אם נודמן לו ולא רצה לקיימה אלא בממון", שפירשנו (הערה 3) שמחדש חילוק בין מ"ע אישי למ"ע דלא רמיא על האדם אלא אכו"ע, אעפ"י שכאמור עובר באיסור כשמתעלם מלקיים מצוה זו, כיון שעכ"פ באה לידו, בפרט כשאין שם אחר שמסוגל אף הוא לקיים המצוה (וכגון בהשבת אבידה, שאדם זה הוא שהודמן לאותו מקום ואין שם אחר) שלכאורה קל מאד החילוק בין מ"ע למ"ע. אכן להנ"ל י"ל הכוונה שאם תובע ממון בטענה, שהשקיע טרחה וזמן והוצאות ע"מ שיוכל לרפא וכלפי זה מכוונים דברי הרמב"ן מש"כ: "מ"ע דרמיא אכולי עלמא", היינו שאין מצוה לאדם ללמוד מקצוע הרפואה כדי שיוכל להביא מרפא לאנשים, בבא הזמן. וע"כ רשאי מעיקרא להכשיר עצמו ע"י שטורח ומתאמץ ואף מוציא הוצאות לצורך זה ע"מ שישולם לו אח"כ ע"י הזקוקים לעזרתו. ומכיון שעצם התועלת שיביא ע"י הריפוי קשה לאומדה בממון "כי אין מחיר לחכמתו", והרי זה בא לו ע"י הכשרתו לכך, ע"כ רשאי הוא מעיקרא להכשיר עצמו ע"י שטורח ומתאמץ ואף מוציא הוצאות לצורך זה ע"מ שישולם לו אח"כ ע"י הזקוקים לעזרתו. ומכיון שעצם התועלת שיביא ע"י הריפוי קשה לאומדה בממון "כי אין מחיר לחכמתו", והרי זה בא לו ע"י הכשרתו לכך, ע"כ רשאי הוא להעריך את הכשרתו בכל ממון שרוצה והסכימו עליו הללו המקבלים את ריפוי. ואין בזה איסור, כמו שכר ההבאה והמילוי של מי ההואה.

אמנם ע"י מפסיד הוא מעשה המצוה שיכול היה לזכות בה, שכן הופך הוא את המעשה לפעולה מקצועית. אך איסור אין כאן, כאמנן, כיון שהתשלום הוא לא עבור עצם הריפוי, רק עבור ההכשרה שעשה לצורך זה.

שו"ר שהדברים כמעט מפורשים בדרך זו בט"ו (יו"ד סי' של"ו סק"ג): דאעפ"י שיש איסור בנטילת שכר הלימוד והחכמה, כמו שכ' בסעיף ב', מ"מ כיון שכבר התנה עמו והתחייב כנגדו, כיון דלאו עליה ידידה לחודיה רמיא מצוה זאת דהא כל אדם יוכל להתחכם ללמוד רפואות וכו' וכו' ומתחילה לא היה חיוב עליו ללמוד זה, על כן מהני התנאי דוקא בזה וכו'. וכוונתו נראית למה שכתבנו, דנוטל השכר עבור ההכשרה דאל"ה לא מובן, מה בכך שמתחילה לא הי' חיוב ללמוד זה, הרי מ"מ העובדה היא שהוא יודע כיום מה לעשות לשם הריפוי, למה לא נכופנו גם"א לא רצה לקיימה" אלא ודאי כוונתו למה שכתבנו, ודו"ק.

העורך